

I disse Studier var det navnlig Samspillet mellem Personlighed og Skæbne, der interesserede ham. Medens Sybel og Treitschke hævdede, at en umættelig Herskesyge var Drivfjederen i Napoleons Virke, kom Lenz til den Opfattelse, at det var hans Modstandere, der i 1803 drev Forhandlingerne saaledes, at det maatte ende med Brud, og Lenz drager den Konklusion, at »dann waren auch diesem grössten Welterschütterer seit Alexander von vornherein die Schranken gesetzt und der Schauplatz abgesteckt; die historische Welt, die ihm umgab, war dann nicht wie Ton in der Hand des Titanen, den er nach den Impulsen blinder Begierden hätte formen können: sondern auch sein Tun und Lassen muss dann aus der Geschichte Frankreichs und Europas, aus dem Zusammenhang der Jahrhunderte erklärt werden«.

Fra hans Berliner Tid maa endelig nævnes det monumentale Værk *Geschichte der Kgl. Friedrich Wilhelm Universität zu Berlin I—IV* (1910—18), et storslaaet Monument over hvad tysk Aand har ydet gennem et Aarhundrede.

Foruden sine store Værker fik Lenz mellem Aar og Dag skrevet en Række mindre og større Afhandlinger, som han samlede i 3 Bind *Kleine Historische Schriften*. I disse viser han sig som Meister i det historiske Essay. Dybtgaaende og skarp Undersøgelse af det foreliggende Materiale, forbundet med en aandfuld og klar Fremstilling af de indvundne Resultater.

Lenz var oprindelig Elev af de »politiske« Historikere Sybel og Treitschke, men ved Studium af Rankes Værker frigjorde han sig fra deres Indflydelse og blev den mest typiske Elev af den tyske Historieforsknings Altmeister og krævede som denne som første Betingelse for Historieforskningen: Sandhed og Universalitet. Luther og Bismarck var de to Skikkelser, han følte sig mest i Slægt med. Hvad den ene begyndte, fuldendte den anden, nemlig Skabelsen af det evangeliske tyske Kejserrige. Konfessionelle Modsætninger hindrede længe dets Oprettelse, og da disse endelig var overvundne, styrtede Monarkiet sammen. Saa sent som i 1913 talte Lenz om det tyske Riges Fasthed og Urokkelighed. 1918 styrtede Bygningen i Grus, men Lenz opgav derfor ikke Haabet. I en stor Tale fra 1921, trykt i Bind III af hans historiske Afhandlinger talte han om den Stjerne, der var slukket, men udtalte samtidig som sin absolutte Overbevisning, at ogsaa for det tyske Folk vilde der følge en Morgen efter Natten.

Harald Jørgensen.

Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff († 25. Septbr. 1931) var født 22. Decbr. 1848 i Markowitz i Posen som Søn af en

preussisk Godsejer. Fra 1862 til 1867 gik han i den berømte »Schulpforta« og studerede derefter klassisk Filologi i Bonn og Berlin. I 1870—71 deltog han i den fransk-tyske Krig. Efter nogle Aars frie Studier og Rejser i Italien og Grækenland begyndte han sin Universitetsvirksomhed som Privatdocent i Berlin (1874). Allerede i 1876 blev han Ordinarius i Greifswald; fra 1883 til 1887 var han i Göttingen, og endelig blev han i 1897 kaldet til Berlin, hvor han endnu i 1929 læste over attiske Indskrifter. Hans Studie- og Foredragsrejser førte ham vidt omkring i Europa (han holdt endog under Krigen Foredragskursus for de tyske Officerer i Makedonien i Prileps Moske); han var ogsaa flere Gange i Danmark, hvortil han var knyttet ved private Venskabsbaand, og har her holdt Foredrag, der ikke nemt glemmes af dem, der overværede dem. Det bør ogsaa omtales her, at Wilamowitz, der fra sin Barndom kendte en Grænsebefolknings Vanskeligheder, hyppigt har udtalt sig for en forstaaende og velvillig Behandling af Grænseminoriteterne, ogsaa med Henblik paa de Danske i Sønderjylland.

Wilamowitz var Filolog i Ordets egentligste Betydning, og hans Videnskabs Kærne var stedse den fulde og dybe Interpretation af de os overleverede litterære Værker og hvad han har udrettet indenfor den græske Filologi er saa enormt, at næppe nogen enkelt kan overskue det; man faar et lille Begreb derom ved at gennemblade den Bibliografi, der udkom til hans 81-Aars Fødselsdag (*Wilamowitz-Bibliographie 1868 bis 1929*): langt de fleste af dens 763 Numre angaar græsk Filologi. I denne korte Notits bør det blot fremhæves, at i en Periode, hvor Filologien syntes fortrinsvis at beskæftige sig med Udløberne og til en vis Grad forsømme de store klassiske Forfattere, koncentrerede Wilamowitz netop sit Arbejde om de klassiske Digttere, og herved anvendte han i sine senere Aar med Forkærlighed den gode gamle Kommentarform, som han betragtede som den bedst egnede Form, vel at mærke under Forudsætning af, at Kommentarens Hensigt bliver fastholdt med Konsekvens.

Naar der er Grund til at omtale Wilamowitz i et historisk Tidsskrift, er det fordi hans hele Virken efterhaanden blev præget af hans Forestilling om en »Altertumswissenschaft« som en Enhed, omfattende baade Filologi, Arkæologi og Historie, og fordi han i adskillige af sine Arbejder har behandlet Emner, der efter den gængse Arbejdsdeling horer ind under Historien.

Den — imponerende grundige — Uddannelse i klassisk Filologi, han havde faaet i Skolen, var selvfølgelig udelukkende baseret paa Grammatik og Forfatterlæsning, men tidligt i Studenter-

tiden fik han fat paa Welckers Boger og lærte derigennem at forstaa Værdien af den monumentale Overlevering, og i Bonn fik han ogsaa Lejlighed til at gøre sig fortrolig med den græske Kunsts Størværker i Universitetets Afstøbnings-samling. Det blev et Grundmotiv i hans senere Forsken, at hel og sand Interpretation af Digterne kræver Kendskab til Billedkunsten (ikke mindst Vaserne), og at en Helhedsopfattelse af græsk Kultur maa opbygges paa Grundlag af begge Former for Overlevering. Den egentlig historiske Indstilling fik Wilamowitz først senere gennem Mommsen, hvis Betydning for Oldtidsvidenskaben han Gang paa Gang har fremhævet med Styrke. Af forskellige Antydninger synes man at kunne slutte, at han en Tid har tænkt paa at skabe det græske Modstykke til Römische Geschichte og Römische Staatsrecht. Wilamowitz kom ogsaa i snævert personligt Forhold til Mommsen, blev hans Svigersøn og fik Lejlighed til at følge hans Arbejde paa nærmeste Hold. Og hvad han gennem Mommsens Værker havde lært om Indskrifter og Topografis Betydning for Filologi og Historie, fik han Lejlighed til at faa bekræftet gennem Erfaringer i Grækenland, hvortil han foretog en Rejse i 1873. Flere mindre Afhandlinger vidner om, hvorledes Enkeltheder i Sagn og Digtning først er blevet ham forstaaelige paa Stedet, og i de store, mere almene Arbejder fremhæves det hyppigt, hvilken Betydning Kendskab til det græske Landskab har for Forstaaelsen af den antikke Kultur. Derimod kom han aldrig i noget nært Forhold til det nye Grækenlands Folk og Kultur og har ikke deraf høstet noget Udbytte for det gamle. Grækenlandsrejsen gav ham ogsaa Lejlighed til at studere Indskrifter i Original; han udgav en enkelt, som han havde kopieret i Musæet i Theben, og lige til sine sidste Aar bevarede han en særlig Interesse for denne Side af Forskningen.

Faa Aar efter Rejsen (i 1877) holdt Wilamowitz i Greifswald i Anledning af Kejsersens Fødselsdag et Festforedrag *Von des attischen Reiches Herrlichkeit*, der senere blev trykt i noget udvidet Form i *Aus Kydathen*. Skriftet er nu i mange Maader foreldet (det er ogsaa udeladt i de sidste Udgaver af *Reden u. Vorträge*), men det er stadig en Nydelse at læse det panegyrisk stemte, stærkt personlige og levende Skrift, der virker som et helt Program, der skal illustrere den mangesidige, til dybtgaaende Vurdering førende Historie eller rettere »Altertumswissenschaft«, som Wilamowitz forkynder. »Det attiske Rige« blev først i denne Afhandling til en historisk Realitet, og Udviklingen skildres paa en meget bred Baggrund med udstrakt Anvendelse af Indskrifter, kunst-historisk Stof og handelspolitiske Konklusioner udfra det arkæo-

logiske Materiale. Grundlaget for Wilamowitz' Opfattelse var for en stor Del leveret af andre (navnlig Kirchhoff og Koehler), men Konklusionen var ikke blevet draget før, og ingen havde formået at danne, paa Grundlag af det kolossale, forskelligartede Materiale, et saa storslaaet Helhedsbillede af Athen i Storhedstiden.

De følgende Aar var Wilamowitz næsten helt optaget af litteraturhistoriske Arbejder, og det var først i 1891 han tog fat paa en stor historisk Opgave. Udgangspunktet var Fundet af den berømte Aristoteles-Papyrus med »Athenæernes Statsforfatning«. I 1891 udgav Wilamowitz og Kaibel i Fællesskab Aristoteles-teksten (en Udgave, der betegner et betydeligt Fremskridt i Forhold til Kenyons editio princeps), og i Tilslutning hertil udgav de to hver sin Bog til Oplysning af Skriftet. Wilamowitz' Bog fik Titlen *Aristoteles und Athen* og udkom i 2 Bind i 1893. Dispositionen er, som saa tit hos Wilamowitz, vanskelig at erkende, men den er der, og Formaallet tabes aldrig af Syne: det er at naa til fuld Forstaaelse af Helhed og Detailler i Aristoteles' Skrift. Det medfører Studium over Aristoteles' Person og Videnskab (W. gaar ud fra, at Skriftet skyldes Aristoteles personlig), over hans Kilder og over de i hans Skrift omtalte Begivenheder, og endelig bliver Bogen placeret indenfor den græske Historieskrivning og dens litterære Genre belyst. Mange Spørgsmaal tages op til Drøftelse i fuld Dybde og Bredde; det gælder navnlig Undersøgelsen af den lokalhistoriske Forskning i Oldtiden og overhovedet Historie som Videnskab hos Grækerne. Wilamowitz fremsatte herunder nye og overraskende Synspunkter, der imidlertid først blev ført igennem til fuld Klarhed og Konsekvens mange Aar senere (i 1908) i en berømt Forelæsning holdt i Oxford; den foreligger i engelsk Oversættelse af Gilbert Murray: *Greek historical writing*, og er et lysende klart og overlegent Forsøg paa at fremstille, hvad Grækernes »Historie« var og stiledede imod. Det var, saa vidt jeg ved, aldrig før blevet sagt klart og utilsløret, at Oldtiden ikke har skabt en virkelig, professionel, historisk Videnskab (»no man in antiquity ever gave lectures on history«); ogsaa Aarsagen til dette Faktum søges, og Forholdet mellem Fiktion og Historie skisseres med dybt Perspektiv i dette lille Skrift.

Faa Aar efter (i 1910) udkom som Led i »Kultur der Gegenwart« Wilamowitz' *Staat und Gesellschaft der Griechen*, hans andet Hovedværk indenfor Historien. Det er i visse Maader en vanskelig Bog at benytte, fordi der mangler alle Henvisninger og lærd Apparat, af Hensyn til »Kultur d. Gegenwart«s Læsere (hvem det er, tør man nok undrende spørge, som Heiberg gjorde det i sin An-

meldelse af W.), og den megen fordækte Polemik virker forstemmende, men i æsthetisk Henseende er det i mine Øjne det mest fuldendte af Wilamowitz' Værker, og det er virkelig lykkedes paa de godt 200 Sider at give et sammenhængende, dybt og rigt Helhedsbillede af Grækernes Statsliv gennem Tiderne, kulminerende i Skildringen af det klassiske Athen. Værkets Forudsætninger og Særpræg illustreres godt derved, at Wilamowitz i Slutningen af de vedføjede Litteraturangivelser fremhæver Mommsens Værker som de store Forbilleder, og meddeler, at Mommsen har givet ham Ret i, at ved Gennemførelsen af den tilsvarende Opgave paa græsk Grund maatte man først og fremmest læse Filosoferne og da ganske særligt Platons Love: »möge es denn beherzigt werden, dass auch Mommsen gewusst hat, wo man zuerst suchen muss, um die Wurzeln des griechischen rechtlichen Denkens und Empfindens zu erfassen. Aber neben Platon dürfen wir auch bei Mommsen nicht aufhören zu lernen, müssen vielmehr erst recht anfangen«.

Da Wilamowitz døde i 1931 havde han lige udsendt første Bind af *Der Glaube der Hellenen*; andet Bind laa omtrent færdig i Manuskript og er nu blevet udgivet meget pietetsfuldt af hans Elev, Günther Klaffenbach. Værket bør nævnes her, fordi Wilamowitz deri tager Stilling til en Række vigtige historiske Spørgsmaal, særligt vedrørende den mykeniske Kultur og Grækernes Indvandring, ganske vist i en apodiktisk »vi alene vide«-Form, der gør Efterproven vanskelig.

Sluttelig skal det nævnes, at Wilamowitz i 1928 udgav sine Erindringer fra 1848 til 1914, en fængslende Bog, som man har svært ved at lægge fra sig hver Gang, man tager den frem. Den fortæller en Mængde interessant fra Barndommen i det polsk-tyske Grænseomraade, om »Schulforta«, om Filologer og Filologi i det sidste halve Aarhundrede, og først og fremmest giver den Mulighed for virkelig at lære Wilamowitz at kende, visselig ogsaa fra hans mindst ædle Sider, det pathetiske Preusserhovmod og den hyppigt stødende Mangel paa menneskelig Finfølelse.

Denne Bog giver ogsaa et klart Billede af en Side af Wilamowitz' videnskabelige Virksomhed, som det ellers er svært at faa et Indtryk af, nemlig hans levende og meget aktive Interesse for Videnskabens »Grossbetrieb«, som trods hans udtalte Individualisme laa ham saa stærkt paa Sinde: hans Arbejde i det preussiske Akademi, for Inscriptiones Graecae, for de græske Kirkefædre og meget andet. Ogsaa mangt og meget i den Polemik, der præger (eller skæmmer) saa meget af det, han har skrevet, lærer man at forstaa bedre gennem Læsningen af Erindringerne. Wilamowitz var Polemiker af Guds Naade; det er ikke for intet, at hans første

offentlige Fremtræden var et Stridsskrift (mod Nietzsche i Anledning af »Geburt der Tragödie« og senere mod Erw. Rohde som Nietzsches Forkæmper; forøvrigt er den hele Polemik stadig fængslende Lektüre); hans voldsomme Lidenskab og stadigt fremadilende Forskning bragte ham ofte i skarp Modsætning til andre Forskere (og ogsaa til egne tidligere Meninger, hvad han ynder at fremhæve), og Formen er tit frastodende, men Maalet var rent og ophøjet. Hans Stil er ogsaa yderst personlig, tit næsten uforstaaelig; han vilde have, den skulde være haard, og afslog ethvert Forslag til Udglatning. Kedelig er han aldrig, altid levende og stærk, undertiden sublim.

Wilamowitz' Betydning er vel ikke saa meget at søge i de nye Ideer, han har sat ind, som i den intellektuelle Kraft og den Personlighedens Styrke og Lidenskab, hvormed han i suveræn Beherskelse af den antikke Litteratur gennemførte den Form for »Altertumswissenschaft«, hvortil Tiden var moden, og som kulminerede i hans Virken. Han var vor Tids »Princeps Philologorum«.

Carsten Hoeg.

Lujo Brentano, født 18. Dec. 1844, død 9. Sept. 1931, var en af de ejendommeligeste Skikkelser blandt de tyske Nationaløkonomer. Som Professor ved forskellige Universiteter — sidst i en lang Aarrække i München — kom han ved sin ildfulde Personlighed, der bar Præget af den italienske Afstamning, ved sine stærkt besøgte og paaskønnede Forelæsninger og sin Seminarieundervisning til at øve en vidtrækkende Indflydelse. Hans omfattende Forfattervirksomhed, der strakte sig op til hans høje Alderdom, spændte over meget store Omraader. I sin Ungdom behandlede han v. Thünens Teori; han har skrevet om Befolkningsspørgsmaalet, om Værdilæren, om Agrarpolitik og Karteller osv. Men særlig blev han tiltrukket af Arbejderspørgsmaalet og den social-økonomiske Udvikling. Under en Studierejse til England kom han ind paa en Undersøgelse af de engelske Fagforeningers Udvikling og Betydning og samlede med stor Energi et righoldigt Stof til Belysning af dette Emne, der paa den Tid var fremmed for de fleste Nationaløkonomer. En Frugt heraf var: *Die Arbeitergilden der Gegenwart* (1871—72), hvori han med Begejstring fremhæver Arbejdernes Bestræbelser for ved Sammenlutning at opnaa bedre Kaar. Under disse Studier kom han i Berøring med nogle af den engelske Socialpolitikens bedste Mænd, som J. M. Ludlow, og han udgav senere (1883) en smuk Redegørelse for deres Virksomhed (*Die christlich-soziale Bewegung in England*).